

Szikszai Mária

Egy palackba zárt üzenet esélyei. Játszó istenek Homérosz Iliászában

Megközelítés: a játék, mint a kultúra magyarázó elve

Az elemzésemben alkalmazott módszertani séma könnyen lehetne a játék. Az adott kulturális kontextusban ez arra derítene fényt, hogy a cselekvők miféle szabályok mentén építik föl cselekvési stratégiáikat.¹ A játékanalógia képviselőit az a közös gondolat kapcsolja össze, hogy az emberek nem annyira külső erők, mint inkább meghatározott szabályok által irányítottak, melyeknek alávetik magukat. Ezek a szabályok stratégiák készítésére ösztönzik őket, a stratégiákat pedig tettek követik.

Az elméleti rálátás és fogalomtisztázás útvesztőjében azonban nagy hasznomra volt a szöveganalógia elmélete² is. Amennyiben a szöveg jelenti a módszertani analógiai alapot, lehetőséget ad a kettős értelmezési mező felvezetésére is: szöveg esetünkben az úgynevezett *palackba zárt üzenet* megjelenési formája is egyben. A kultúra ugyanis ebben a megközelítésben *olyan, mint* egy szöveg, s mint ilyen az újfilológusok kedvenc időző helyévé lépett elő, ám a kultúráról szóló tudásunk ebben az esetben nem csupán „*olyan, mint*”, hanem valóságosan egy szöveg, mégpedig egy epikus szöveg az i. e. 8. századból.

Az időközben eltelt idő, valamint az epikus szöveg tartalmi jegyei együttesen kínálják annak az antropológia-országnak a képét, ahol majd a kusza és érthetetlen jelenségek sokasága igazolja: jó helyen jár a kutató, ez itt egy *másik* világ. A történészek valamikor lelkesen fedezték fel azt, hogy az antropológusok által kidolgozott és alkalmazott módszerek nemcsak a térben, hanem az időben távol eső kultúrák vizsgálatára is pompásan alkalmazhatók, miközben maguk az antropológusok már rég más tudományágak köré-

¹ A kultúra működésének leírásakor leggyakrabban használt analógiákat számba véve C. Geertz három analógiát vizsgál meg közelebbről: a játék, a dráma, ill. a szöveganalógiát. Geertz 1994. 268–285.

² Uo. 280.

ben keresték a fogalmi fegyverzetüket felfrissítő tartalékokat: a színházban, a játékban vagy a filológiában. A Homérosz szövegét ebben a kísérletben nem elsősorban mint irodalmi alkotást vizsgálok, hanem mint egy művészi formában megjelenített híradást arról, hogy a vak költő idején mit gondolt ő és a hallgatósága arról, hogy mit tettek valamikori vélt és/vagy valós őseik.

A vonatkozó szakirodalom által újra Homérosznak tulajdonított Iliászt tehát ebben a vállalkozásban úgy tekintem, mint az egykori kultúrakutató kezében levő palackolt és megfejtésre váró üzenetet. A világirodalom eme remekéről lévén szó, amelynek vonatkozó irodalma, a megannyi megfejtési kísérlet óriási, vállalkozásom nem lehet más, mint egy további (vajon, hányadik?) játékra hívás.

Az én játékom alapkérdése a következő: mit akartak tulajdonképpen az olümposzi istenek Trója alatt? És mi lenne, ha a válasz az lenne: *játszani*?

Ma már természetesen egyetlen hasonló vállalkozás végpontja sem lehet az, hogy megtudjuk: mi történt valójában Trója alatt? Ezt valószínűleg Homérosz sem tudta egészen bizonyosan. Ő, Homérosz egy hagyományt rögzít, pontosabban azt, amit ez a hagyomány tudni vél arról, hogy mi is történt Trója alatt. Igencsak feltételezhető, hogy ő maga is szelektált a rendelkezésére álló anyagból, ferdített, felnagyított vagy elhallgatott részleteket, mint ahogy mi is mindannyian ezt tesszük. Az a szöveg, amit mi Iliászként tartunk számon, mindenben megfelelt – nem a valóságnak, hanem a sokkal későbbi időpontban a költő és hallgatósága között létrejött kulturális konszenzusnak.

Az Iliász világa

Az Iliász világa egy csodálatos távoli világ, amelybe ha most beleszöppennénk, akárcsak egy kortárs idegen kultúrába érkező kutató, újra kellene tanulnunk mindazt, amit a világról és az emberi kapcsolatokról tudunk. És talán pont ez az a kritérium, amely alapján nemcsak irodalmi, filológiai vagy történelmi, hanem antropológiai szempontból is ugyanannyira érdekesnek bizonyul Homérosz szövege.

Az Iliásban számtalan életviteli szokásról olvashatunk. Megtudjuk például, hogy a vendéget kivétel nélkül minden esetben előbb étellel és itallal, azaz hússal, kenyérrrel és borral kínálják, és csak miután bőségesen evett, ivott, kérdezik meg tőle, hogy mi szél hozta. Ennek a cselekvéssornak a kötelező volta egyfajta rituális bevezetésként funkcionál, ám az epikus költő nem elégedhet meg azzal, hogy esetleg jelzi: mindig így tesznek, hanem valahányszor sor kerül erre, fáradhatatlanul elmeséli. Hasonlóan a természetzi jelenségekhez („midőn rózsás ujjú Hajnal kél ki a ködből”), ezek az emberi cselekvések is ismétlődnek, és a narrátor ezeket is rögzíti.

Az Iliász ízelítőt ad a korabeli rokoni viszonyok milyenségéről is. Az egymást nem ismerő harcosok a csataterén felfedik kilétüket. Ennek az epikus költő nagyon sok lehetőséget biztosít: léptenyomon találunk gerelyét felemelt karjában tartó, családfáját részletesen és meglepő pontossággal ismertető harcost. Ezek a harcosok ott helyben fedezik fel rokoni kapcsolataikat és elválnak anélkül, hogy megvívnanak, sőt a korabeli etikett alapján ajándékot is cserélnek egymással.

Vizsgálatomban azonban nem térhetek ki ezekre a részletekre, hanem inkább az olümposzi istenek és a Trója alatt dúló háború néhány „játékos” részletét elemzem.

Játék és háború

Híres könyvében Huizinga külön fejezetet áldoz a játék és háború kérdésének. A szerző által korábbi kultúrfázisoknak nevezett korokban az ellenséges érületnek „egyfajta különleges, ünnepélyes állapota” állt fenn, amely által a háború szent üggyé válik. Az ilyen esetekben, vélekedik Huizinga, a háborút a szent kötelesség és becsület jegyében *játsszák el*.³ Az archaikus kultúrákban ugyanis a becsület, amelyhez hívek akarnak maradni, kizárólag az egyenrangúakkal szemben érvényes. „A háború akkor kultúrfunkció – írja Huizinga –, míg olyan körön belül zajlik, amelyben az egyes résztvevők egymást egyenjogúaknak ismerik el.”⁴ A modern időkben, folytatja a gondolatmenetet a szerző, a nemzetközi

³ Huizinga 1990. 104.

⁴ Uo. 98.

jogban továbbélő kölcsönös egyenjogúsági szabályok, a diplomáciai formák, a kölcsönös kötelezettségek a szerződések betartására alakilag hasonlítanak a játékszabályokhoz. Huizinga ebben egy radikális álláspontot képvisel: mihelyst egy állam ezeket a játékszabályokat nem tekinti mérvadónak, mondja, „a játékjelleg utolsó formális maradványával együtt tűnik el minden kultúra, és a közösség lesüllyed az archaikus kultúra küszöbe alá. Ebből világosan kitűnik, hogy egy bizonyos játékszerű magatartás nélkül nincs és nem is lehetséges kultúra.”

A trójai háború

A trójai háborút a görög mitológia szerint az olümposzi istenek civakodása indította el. A Thétisz esküvőjéről mellőzött Érisz, a viszály istennője begurítja a híres aranyalmát az ünneplő vendégek közé, akik közt valóságos versengés tör ki a „legszebbnek” titulusért. Zeusz szerint Párisz, a trójai Priamusz fia a legszebb halandó férfi, és ezért az ő tiszte lesz elbírálni az isteni versengést. Aphrodité a legszebb földi asszony szerelmét ígéri cserében az aranyalmáért. Ettől az ígéretről felbátorodva Párisz elrabolja Helénét, Meneláosz király feleségét, ez utóbbi pedig testvérével, Agamemnonnal összehívja Heléné valamikori királyi kéréit és seurgeiket és elindul velük megbosszulni a rajta esett sérelmet. Homérosz a trójai háború utolsó időszakát írja le.

A háború nemcsak Heléné visszaszerzését célozza, hanem a Meneláosz királyon és családján esett sérelmet is orvosolni kívánja, ahogy ezt Nesztór megfogalmazza:

*„Éppenezért ne kívánjon senki honába sietni,
míg feleségével nem hált egy trójainak, hogy
megbosszulja az elragadott Heléné zokogását.” (51.)*

A trójai konfliktus kirobbanásának történetét vizsgálva két előzetes megjegyzést tehetünk. Az első megállapítás az, hogy túl azon, hogy a konfliktus kirobbanását legnagyobb mértékben az olümposzi istenek idézték elő, a továbbiakban mindent meg is tesznek, hogy fenntartsák, sőt szítsák azt.

Zeusz sugallatait és döntéseit vizsgálva szoros kapcsolat fedezhető fel a kíváncsisága és a játék között. Sőt, egyes gesztusai

mögött kizárólag a játszi kedv gyanítható. Agamemnon Atreidész próbára teszi népét – természetesen isteni sugallatra, Zeusz kíváncsiságának engedve – és megpróbálja meggyőzni az akhájokat: hagyják abba a kilenc éve tartó háborúzást és utazzanak haza hajóikon. Sajnos, az akhájok Zeusz várakozását felülmúlva jónak tartják az ötletet, és Athénét kell küldeni a helyzetet orvosolni és maradásra bírni a derék harcosokat...

Hasonlóképpen avatkoznak be az istenek abban a pillanatban, amikor a trójai és a görög csapat kész felhagyni a háborúval, és egyetlen párviadalra (Párizs – Meneláosz, 66.) kívánják bízni a sokéves háború kimenetelét. Az istenek sietnek közbelépni, mert félő, hogy a két csapat megegyezik, és véget vetnek a háborúnak. Újra Athénét küldik, aki meggyőz egy trójai harcost arról, hogy az egyezség megszegésével rálőjön Meneláoszra. Ezzel a gesztussal a trójaiak esküszegést követnek el, ami felbontja a békére vonatkozó egyezséget, és a háború ott folytatódik, ahol a minap abbamaradt:

*„Nem is tett máshogy istenek, emberek apja,
Pallasz Athénához sebtén szárnyas szavakat szolt:
»Szállj le a trójai és az akháj táborba sietve,
és kísérelj meg, hogy győzelemittas akhájit,
eskükötést megszegve, először a trójait sértse.«” (78.)*

A második megjegyzés az, hogy ebben a konfliktusban is különösen kiemelt szerep jut a nő/k/nek, annak ellenére, hogy egyébként a nők társadalmi szerepe minimális abban a pillanatban. A homéroszi történet attól a pillanattól kezdi az elbeszélést, amikor egy zsákmány elosztása kapcsán Akhilleusz, a hadsereg legtekinélyesebb harcosa megbántva érzi magát, és mivel semmiképpen nem kaphatja vissza az akháj fővezértől a szívének oly kedves foglyát/rabszolgáját, a szép Briszéiszt, félrevonul a további harctól.

A Homérosz által rögzített konfliktusban megismétlődnek a trójai háborút kiváltó, az Iliászból nem tárgyalt, ám köztudottnak feltételezett konfliktus főbb ismérvei. A háború Helénéért indul el, az Akhilleusz visszavonulása Briszéiszért. A konfliktus férfiak között zajlik, ám egy-egy nő birtoklásának kérdése idézi elő, és kime-

nete le háborúhoz, vérontáshoz vezet. Még a Briszéiszről szóló narráció is ismétli a Helénével kapcsolatban használt fordulatokat.

A játékosok

A fő erők a páriszi döntés két tábora körül csoportosulnak. Héra és Pallasz Athéné mint a két sértett fél lesznek egymás szövetségesei Aphroditével szemben, ez utóbbi nem kis segítőtársra talál Phoibosz Apollóban és Árészban.

A fő játékos természetesen az istenek apja, Zeusz Kronidész. Hatalmát senki nem kérdőjelezi meg, és ő többször hivatkozik rá, különböző fenyegetésekkel megtűzdelve diskurzusait, sőt a megfelelő büntetést is kilátásba helyezve, pl. Hérához így:

*„– Űlj veszteg helyeden s hallgatva hajolj a szavamra:
úgy ne legyen, hogy meg nem véd valamennyi nagy isten,
hogyha neked rontok, győztes kezemet fölemelve. –
Így szólt ő; megijedt a tehénszemű Héra, az úrnő;
hang nélkül le is ült, kedves szívét leigázva.” (41.)*

Hatalma és tekintélye előtt természetesen meghajolnak Olümposz lakói. Az ilyen jellegű megnyilvánulásai pontosan tisztázzák a játékosok közötti hierarchiát. Ebből a viszonyból természetesen kiérezhető a valamikori patriarchális társadalmi rendszer struktúrája, amelyben az apa a nagycsalád kizárólagos vezetője, a fiak pedig vagy alávetik magukat a hatalmának, vagy fellázadnak és fizikailag megsemmisítik:

*„Felálltak az istenek ott mind
székükről, apjukkal szemben: senkise merte
őt a helyén megvárni, de mind indultak elébe.” (40.)*

Zeusz arról nyilatkozik, hogy szereti Tróját és a trójaiakat, ám Akhilleusznak és Pallasz Athénének tett ígéretei kötelezik:

*„Mert tudd meg, hogy alatta napnak, a csillagos égnek,
minden város közt, mit laknak földi halandók,
szívem szent Tróját legtöbbször becsülte
és Priamoszt s népét kőrisgerelyes Priamosznak.” (78.)*

Zeusz egyébként végig szívesen üldögél külön egy széken, kedvenc hegye tetején, ahonnan jó kilátás nyílik a Trója előtti síkságra:

„Zeusz atya nem hederített rájuk: félrevonulva minden más istentől ült, hírének örülve, nézte a trójaiak várát, az akháji hajókat, nézte a vértragyogást, az ölöket, az elzuhanókat.” (192.)

A „sokforrású Ida” hegyének tetején színarany öltözetében ülve nézi a harcot, és egy ideig nem részesíti egyik felet sem előnyben:

„Most Kronidész nekik egyenlő harcot feszített ki, s nézte Ida hegyéről, egymást mint kaszabolják,” (194.)

ám nemsokára villámaival sújtva az akhájokat, „ösztönzi” a lankadó harcosokat. Gesztusa arra vall, hogy megtetszett neki a játék, és mint egy unatkozó szülő, maga kíván gyerekei játékaival játszani.

Zeusz hitvесе, Héra nem osztja házastársa Trója iránt táplált feltétlen szimpátiáját. Nem csoda, hiszen Priamusz fia, Párisz vérig sértette őt akkor, amikor a legszebbnek címzett aranyalmát Aphroditének adta. Az olümposziak úgy tisztelik, mint második legfőbb parancsolójukat. Konfliktusa egyedül Zeusszal van, s mivel gyengébbnek tudja magát uránál, lázadása nem is nyílt, hanem azokon a területeken érvényesül, ahol saját női eszközei segítségével apró győzelmeket érhet el, az sem baj, ha ideig-óráig. Már a beavatkozások megtiltása idején Aphroditétől hazugsággal megszerzi a szerelmi varázsszereket, az Alomnak a rég áhított nőt ígéri feleségül, Zeusznak is hazudik, majd szépségével elcsábítja, és szerelmi együttlétük után a Zeusz álma idején segíti az akháj harcosokat. A cselért Zeusz rettenetes dühében egy elég hagyományos megtorlási eljárást ígér Hérának:

„Bajkeverő, zabolátlan Héra, cseleddel elérted, hogy nem harcol az isteni Hektór, megfut a népe. Nem tudom ám, nem léssz-e megint te magad, ki ez álnok cselet legelőbb élvezni fogod, nem verlek-e jól meg.” (259.)

Pallasz Athéné a másik sértettje a Párisz ítéletének. Különösen gyengéd viszony fűzi apjához, Homérosz Zeusz szigorát és következetességét is feláldozza ahhoz, hogy ezt a viszonyt érzékeltesse. Amikor ugyanis Zeusz eltiltja az isteneket a további beavatkozásoktól, lányához így szól:

*„Bátran, Tritogeneia, derék lányom, hisz e szókat
nem mondtam komolyan, s teneked kedvezni kívánok.”* (142.)

Bár az elején békés eszközökkel próbálkozik,

*„... de bagolyszemű Pallasz Athéné
kézenfogta a vészés Árész és ily szavakat szólt:
– Árész, gyilkos Árész, vérmocskolt, bástyalerontó,
hát nem hagyhatnók mi a trószta s az akhályt verekedni?
Majd eldől, melyiküknek nyújt segítséget Zeusz atya végül,
Jobb, ha mi elvonulunk, s kikerüljük Zeusz atya mérgét –
szólt s kivezette a vészés Árész a csaták közepéből.”* (91.)

Athéné szívesen vesz részt a harcban, bármikor kész segítségére sietni kedvenceinek:

*„Hát mikor meglátta bagolyszemű Pallasz Athéné,
mint pusztulnak az argosziak vészés viadalban,
indult már az olümposzi csúcsról alászökkenve
szent Trójába: de látva, leszállt vele szembe Apollón,
Pergamosz ormáról, ki a trószta szánt diadalmat.
Szembekerültek egymással a bükkfa tövében.
S Zeusz fia, Phoibosz, az úr szólott Pallaszhoz először:
– Nagy Zeusz lánya, miért jössz ily hevesen le Olümposz
ormáról, miért űz lelked tele indulattal?”* (128.)

Attól sem riad vissza, hogy a harcoló Diomédész kocsiját vezesse, miközben óvja a hőst attól, hogy istenek ellen harcoljon, kivéve Aphroditét. Miután Diomédésznek sikerül megsebesíteni Küpriszt, Apollón Árész segítségét kéri. Árész ugyanúgy érdekelt a harcban, mint Aphrodité, az ő fia is ott harcol a csatatéren. Diomédész azonban magát Árész, a háború istenét is megsebesíti, aki visszavonul a harcterről. Mindez persze nem történhetne meg Athéné segítségével, akinek így sikerül Diomédész által meg-

sebesítenie isteni ellenfeleit, miközben vigyáz arra, hogy Hádész sisakja jóvoltából őt magát ne láthassák az isteni rokonok.

Athéné azonban azért Athéné, hogy eszével is harcoljon, ha kell. Az egyik olümposzi csetepaté kellős közepén, amit az Árész kedvenc fiának, Aszkalaphosznak halálhíre váltott ki, a csatába rohanó Árészt így állítja meg:

„Eszetlen, őrzöngő, odavagy! Nem tudsz füleddel hallani talán? elment az eszed s odalett a szemérmed? nem hallod, mit mond a fehérkarú isteni Héra, ő, aki épp most jött az olümposzi Zeusz közeléből? Vagy tán azt akarod, hogy sok kín közt, megütötten kényszerűen kullogj az olümposzi bércre, busongva, míg mindüink számára a baj magvát veted így el? Mert odahagyja azonnal a dölyfös trósztt, s az akhájit is, és az olümposzi bércre siet, s szétüt miközöttünk: sorban megmarkolja a vétkest s véle a vétlent. Éppen ezért intelek: fiadért ébredt haragod hagyd: mert más is, ki kezével hősebb s nála erősebb, meghalt már a csatán, vagy meghal majd.” (262.)

A fenti szövegben Athéné ügyesen a zeuszi bosszútól való félelem mögé rejti az akháj sereg kímélésére irányuló törekvéseit, márpedig Árész feltartásával jó szolgálatot tesz védenecinek. Héra apró hazugságai, cselei helyett a bagolyszemű az erejét és az esztét használja.

Ebben a világban pontos rangsor van az ismertebb harcosok között is. Mindenki tudja például, hogy Akhilleusz erősebb, mint Hektór, és azt is tudja mindenki, hogy a csatában az erősebb győz. Nem nagyon vannak meglepetések ezen a téren. Sőt, néha azt is világosan megfogalmazzák, hogy miért van ez így: erősebb isten erősebb fiat nemz, ahogy Akhilleusz mondja:

„s mint tengerbefutó folyamoknál Zeusz az erősebb, úgy ivadéka is erősebb, mint a folyó ivadéka.” (364.)

A játékszabályok

Bár néha Zeusz összehívta az isteni tanácsot, egy ideig nem korlátozza különösebb szabály az isteneket abban, hogy támogassák kedvenceiket. Attól sem riad vissza, hogy isteni családjával élcelődjön, dicsérve a másik csapatot próbálja egymás ellen haragítani őket:

*„Istennő kettő is védi ugyan Meneláoszt,
argoszi Héré és az alalkomenai-i Athéné;
ám idefönt ülnek mindketten s annak örülnek,
hogy nézik; de amazt a mosolyszerető Aphrodité
mindenüvé elkíséri s elűzi felőle a véget;
most is megmentette, pedig már várta halálát.” (77.)*

Gyűlésben kérdezi tehát meg isteni rokonságától:

*„gondoljuk tehát meg, hogy mindez mint legyen ezután:
ébrezzünk-e megint bösz harcot, vad hadizajjal,
vagy tán már a szövetséget vessük le közibük.” (78.)*

Változatos stratégiákat vet be a két fél, amelyeknek egy része az ellenfél háta mögötti előny szerzés technikáját használja. Apollón tanácsára Árész biztatja a trójaiakat „miután már / látta, hogy elment Pallasz, az argosziak segítője.” (103.) Máskor maga Apollón azzal biztatja a trójaiakat, hogy emlékezteti őket: Akhilleusz nem harcol. Kénytelen néha személyesen megjelenni, hogy egy-egy törtetőbb hőst visszariasszon:

*„tisztább ész, Túdeusz fia, visszább! égilakókkal
egybe ne mérd magadat: nem volt soha törzse hasonló
égilakókhoz az emberi nemnek.” (102.)*

Az egyik gyakori eljárása az olümposziaknak az, hogy emberek alakjában jelennek meg a halandóknak. Poszeidon nem szeretné, ha Zeusz felismerné, amint buzdítja az akháj tábornokot, ezért a jóspap Kalkhász képében teszi. Írisz a Politész, Priamusz fia alakját veszi fel, és a példákat sorolhatnánk.

Külön csoportot képeznek azok az isteni beavatkozások, amelyek során valakit „kiragadnak” a helyéből, amely abban a pillanatban veszélyesnek tűnik. A Párisz és Meneláosz párviadalában Aph-

rodité úgy menti meg Páriszt, hogy kiragadja a harcból, és természetesen Heléné ágyába teszi le... a kegyeltje, Párisz is kaphatóbb szerelmi együttlétre, mint a harcra – a lázadó Helénét pedig az istennő téríti jobb belátásra:

*„Föl ne dühíts, nyomorult, mert elhagylak haragomban,
s úgy gyülöllek, ahogy kedveltelek eddig erősen.” (75.)*

A végső csatában az ilyen kiragadások egymást érik. Aphrodité után Poszeidon is kiragadja Aineászt a harcból, ezúttal Akhilleusz elől, röviddel ezután Apollón ragadja ki Hektórt ugyancsak Akhilleusz elől, majd ugyanezt teszi Anténorral is, akit ugyanaz az Akhilleusz üldöz.

Az isteni beavatkozásoknak azonban van egy határa. Egyrészt mindennek úgy kell történnie, ahogy Zeusz eltervezte, és többször elismételte

*„mert nem hagy föl már az erős Hektór a csatával,
míg a hajóktól föl nem kél gyorslábú Akhilleusz,
aznap majd, amidőn a hajóknál dülnek a harcok
szörnyű hevességgel, Patroklosz holtteteméért.” (152.)*

Másrészt, különös tisztelettel beszélnek a Moirákról, akik a sors szálát szövögetik, ám addig minden befolyásolható. Héra szávaival:

*„Lám, az Olümposzról lesiettünk ebbe a harcba
mind, nehogy őt ma trójaiak közt bántalom érje:
később majd úgyis megesik vele az, mit a végzet
szótt fonálán számára, mihelyt megszülte az anyja.” (350.)*

Zeusz is kacérkodik egy alkalommal a fia, Szarpédon kiragadásának gondolatával, bár pontosan tudja, hogy fiának el kell esnie a csatában. Héra azonban figyelmezteti, hogy ez a gesztusa precedenst jelenthet a többi isten számára, akiknek ugyancsak kedvencei, gyakran éppen fiai harcolnak. Zeusz letesz a beavatkozásról, bár az istenek később távolról sem követik példáját.

A nyolcadik énekben, mintha meglátta volna a játékuk felhígulásának fő okát, Zeusz fölismeri: szabályozni kell az istenek hatáskörét. Hamarosan új szabályt vezet be az elkövetkezőkre nézve,

és határozottan megtiltja azt, hogy az istenek bármelyik félnek kedvezzenek:

*„Istenek és istennők, mind hallgassatok énrám,
hadd mondok ki, amit keblemben sürget a lelkem:
hogy ne merészkedjen se istennő, sem pedig isten
átvágni az én szavamat: helyeselje az összes,
hogy mennél hamarabb tudjam befejezni e munkát.
Mert kit rajtakapok, hogy távol az égilakóktól
menne segítségére a trósznak vagy danaosznak,
azt csúnyán megütöm s úgy tér az olümposzi csúcsra.”* (141.)

Az olümposziak rögtön megértik, hogy ezentúl finomabb eszközökre van szükség, amennyiben továbbra sem mondanak le kedvenceik támogatásáról, márpedig ez egyik félnek sem áll szándékában. Ekkor kényszerül Héra a maga női fegyvereivel (félrevezetés, szerelmi bájolás, megvesztegetés), Athéné pedig eszével (Árész megfékezése) változatossá tenni a harci eszköztárat. A másik csapat persze nincs abban a helyzetben, hogy finomabb módszerekhez folyamodjon, hiszen mind tudják, hogy Zeusz a trójaiaknak, azaz a kedvenceiknek kedvez szinte az utolsó pillanatig.

Végül, a 20. énekben Zeusz felmenti az isteneket a tilalom alól, és elküldi őket Trója alá, szabad kezét adva nekik ahhoz, hogy ki-ki a saját kedvence védelmére kelhessen:

*„Én magam itt maradok s az olümposzi bérc meredekjén
ülve gyönyörködöm, így nézek le: de menjetek el mind,
többiek, innen, a trójai és az akháj seregekhez:
És akihez kiki húz, azt védje-segítse a harcban.”* (347.)

Az istenek nyilván hanyatt-homlok rohannak a csataterre. Ott azonban két dolog érdekli őket: a kedvenc halandó harcosaik védelmezése és az egymással történő megmérettetés.

A halandók védelmére valóban igen nagy szükség van. Hektórt, Aineászt majd Antenórt kell hol egyik, hol a másik Trója-pártoló kimentse (kiragadja) a veszélyes helyzetéből. Érvényben marad azonban az alapszabály, amit túllépnie senkinek nem szabad, még Zeusznak sem: és ez a halandók végzete. Zeusz is csak

ideig-óráig menthetné meg Szarpédont, saját fiát, és Hektórt is csak néhány rövid óra erejéig lehet távol tartani Akhilleusztól.

Amint kiérnek a csataterre, az istenek maguk is valóságos csatarendbe állnak:

*„Íme, büszke Poszeidónnal Phoibosz Apollón
állt szemben, szárnyas nyilakat hordozva kezében;
és Árésszal szembe kiállt a bagolyszemű Pallasz;
Héra elé állt nyíl- és zajszerető, aranykorsós
Artemisz istennő, testvére a Messzehatónak;
Hasznotadó nagy Hermész Létót hívta ki harcra;
Hephaisztoszra a mélyörvényű folyó dühe rontott,
Égi nevén Xantosz, de Szkamandrosz az emberi nyelven.
Isten eként rontott istenre.” (348.)*

Zeusz mindezt az Olümposz tetejéről nézi, és „nevetett öröme-
ben a szíve”, amint az összecsapó dühös égilakókat nézte.

Stratégiák

Mint e néhány példából láthattuk, az olümposzi istenek szövetekezéseit és stratégiáit három dolog befolyásolja: az egymáshoz fűződő viszonyuk (Zeusz – Héra, Zeusz – Pallasz Athéné), a páriszi ítélet eredménye (Héra és Pallasz Athéné versus Aphrodité), valamint a halandókhöz fűződő viszonyuk (Aphrodité – Aineász, Thetisz – Akhilleusz, Zeusz – Szarpédon).

Érdekes módon ezek az érdekek nem ütköznek. Aphrodité például fia révén a trójaiak pártján áll, és a Párisz döntése is ide állította. Egyetlen konfliktusos helyzet a Zeuszé. Ez azonban nem a rokonsági láncolat eredménye. Zeusz szereti Tróját, és fia, Szarpédon is ezen az oldalon harcol. Ám a homéroszi elbeszélés elején tesz két ígéretet: az egyiket Hérának, mikor kimondja, hogy neki adja Tróját:

*„Mást mondok néked, s te védj jól a szívedbe:
hogyha tán nekem is kedvem kél földig alázni
oly várost, hol előtted kedves férfik élnek,
akkor majd haragom ne halaszd te se, hagyj cselekednem
mert teneked adtam ezt önként, noha kényszerű szívvel.” (78.)*

A másik ígérete Thetisznek szól, aki fia nevében kérte őt:

„s add az erőt addig Trójának, míg az akhájok
gyermekemet nem tisztelik úgy, mint illeti, kincssel.” (39.)

A második ígéret természetesen elégedetlenné teszi Hérát és táborát, hiszen Akhilleusz nem akarja elfogadni Agamemnon király és az akháj előjárók bocsánatkérését és engesztelő kincseit. Az isteni pártfogók nem akarnak belenyugodni abba, hogy az eseményeknek van egy mindannyiuk által tudott végkimenetele, hiszen egyrészt halandó kedvenceiket nem akarják elveszíteni, másrészt sürgősen látni akarják, mint szenved a másik isteni tábor.

Trója alatt nem ilyen egyértelműek az erőviszonyok. Annak, hogy Akhilleusz harcosaival visszavonult, egészen komoly következményei lettek. A trójai sereg példátlan mértékben visszaszorítja az akhájokat, előbb csak a Trója alatti síkságra, majd fokozatosan az akháj hajók közelébe, sőt a hajók körül épített erődítményt is áttörik.

Ezek a következmények nem olyanok, aminőket arányosnak tartanánk, ha a homéroszi szöveg alapján föltérképezzük, milyen is volt az akháj hadsereg és ezen belül az Akhilleusz seregének, a mirmidonoknak az ütőereje. Homérosz azt állítja, hogy az akháj sereg 1141 hajót számlál, és pontosan felsorolja, melyik hadvezér hány hajónak parancsol, többek között Agamemnon 100, Menelaosz 60, Nesztor 90, Odüsszeusz 12, Akhilleusz 50 hajóval van jelen.

Amennyiben az *interpretation du text* első számú szabályaként elfogadni és értelmezni próbáljuk ezeket a számadatokat, rögtön egy aránytalanság ötlik föl. Az Akhilleusz katonai ütőereje semmiképpen nem akkora a számadatok alapján, hogy ez egy esetleges félreállítás esetén aggodalomra adjon okot. Világos, hogy az ő ereje nem feltétlenül csak saját és a mirmidon harcosok fizikai összegeként tételeződik. Óriási szerepe van az Akhilleusz harcos hírének. Pusztá megjelenése futásra készíti a gyengébb idegzetű ellenséget (l. a Patroklosz szerencsétlen kimenetelű „beöltözését” barátja fegyverzetébe). A másik fontos körülmény az Akhilleusz isteni származása és az ennek köszönhető magas szintű pártfogás, aminek az ellenséges táborban is tudatában voltak. Sőt, ezt maga

Akhilleusz is tudja és igyekszik igénybe venni, ezért kéri isteni anyja közbenjárását Zeusznál, aki meg is ígéri Thetisznek az igazságszolgáltatást: szenvedni fog az akháj sereg azért, mert Agamemnon király megbántotta Akhilleuszt.

Akhilleusz tehát egy ideig távol maradt a harcoktól, és gesztu-sának természetesen politikai értelme van. Világos, hogy ő sem hadserege távolmaradásának a számbeli hatására számít, hanem jogosan bízik a pszichikai hatásban is. Akhilleusz szerepe itt azon politikai erők szerepéhez hasonlatos, akik bár nem rendelkeznek az elsőprő többséggel, és talán még szavazatuk nélkül is lehet többségi döntéseket hozni, tiltakozásuk ereje nem a számarányokban, hanem a morális dimenziójában hat. Ami ezután következik, az annak a zeuszi rábólintásnak a következménye, amelyet az istenek apja Thetisznek tett.

Ahol a játék véget ér

A zeuszi döntés a háború kimeneteléről lassan a halandók világában is sejthetővé válik. Hektór a következő szavakkal búcsúzik Andromakhétól:

„Mert hisz a lelkemben s a szívemben jól tudom úgyis, eljön a nap, mikoron a megszentelt Ilion elvész és Priamosz meg népe a jógerelyes Priamosznak.” (125.)

Elmentét a szolgálók és Andromakhé siratják:

„S Hektórt, bár élt, házában nyögve siratták: mert nem hitték, hogy harcból visszakerülhet, s hogy kikerülheti karjait és erejét az akhájnak.” (126.)

Minden, ami történik, nyilvánvalón az istenek akaratából van úgy, tudják ezt pontosan a halandók:

„Nem tudom úgyse, vajon megtérek-e még a körükbe, vagy leigáznak akháj kezek által az istenek immár” – mondja Hektór. (123.)

A halandók világában az istenek eme játéka átfordul valami egyébbé. Olyan sorsok, mint az Andromakhé sorsa valószínű nem egyedülállók: apját és hét fivérét egy előző háborúskodásban Ak-

hilleusz küldte halálba, édesanyját, miután Akhilleusz elbocsátotta, maga Artemisz ölte meg, férje, Hektór ugyancsak az Akhilleusz áldozata lesz, kisfia pedig az akháj hadsereg kegyetlenkedéséé.

Érdeemes tehát rákérdezni az emberek és az olümposziak játékaik közötti különbségre. Patroklosz felölti bajtársa fegyvereit, azt remélve, hogy Akhilleusz híres fegyvereinek látványa a trójaiakat elriasztja az akháj hajók mellől. Rövid ideig valóban fejvesztve menekül az ellenség. A játék sikeres lett volna, ha Akhilleusz tanácsára hallgatva Patroklosz most visszafordul. Ő azonban tovább harcol – diadalittas vagy csak örül, hogy végre cselekedhet? Akhilleusz politikai játéknak is Patroklosz halála vet véget. Rajtuk kívül elég kevés olyan homéroszi hősről mondhatnánk el, hogy valamiféle játékot űz.

A halandók számára a játéknak határai vannak. A játék számukra addig marad meg játéknak, míg nem szembesül a halállal. Ahol a halál megtapasztalható, ott az emberi játékosok számára értelmét veszíti a játék, és a játészó emberekből szenvedő halandók lesznek. Az istenek világában ez a korlátozás nem működik. Számukra az idő nem szab határt, nem késztetí sürgősebb feladataik elvégzésére, egyáltalán nem is tűz ki sürgős feladatokat. Hacsak nem a halandók világában kell újra közbelépniük.

Irodalom

DEVECSERI Gábor

1984 Kalauz az Iliászhoz. In: HOMÉROSZ: *Iliász*. Budapest, 7–26.

GEERTZ, Clifford

1994 Elmosódott műfajok: A társadalmi gondolkodás átalakulása. In: *Az értelmezés hatalma*. Budapest, 268–285.

HOMÉROSZ

1984 *Iliász*. Budapest.

HUIZINGA, J.

1990 *Homo Ludens*. Szeged.